

ARİSTOTELES'İN EĞİTİM FELSEFESİNDE PHRONĒSİS KAVRAMININ ROLÜ*

Gül Esin SERTTEK*

ÖZ

Bu çalışma, Aristoteles'in phronēsis kavramı temelinde şekillenen eğitim görüşüne odaklanmaktadır. Phronēsis, Aristoteles'te iyi yaşama ile ilgili bir erdem olarak karşımıza çıkar. Eğitimi toplumun bir yansıması olarak gören Aristoteles, Politika isimli eserinde eğitimin doğasını detaylı olarak inceler. Burada özgür insanlara yakışan bir eğitim programının olanaklarını sorgular ve iyi yaşama ile doğrudan bağlantılı bulunduğu bir erdem olan phronēsis'i ortaya koyar. Eğitimin temel amacının, iyi ve mutlu bir yaşam sağlamak olduğunu ifade eden Aristoteles'e göre, bir düşünce erdemi olan phronēsis, eğitim yoluyla oluşup gelişmektedir. Bu çerçevede Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik ve Politika isimli eserlerinde ortaya koyduğu, eğitimin temel amacının iyi ve mutlu bir yaşam sağlamak olduğu tezi, onun phronēsis kavramı çerçevesinde tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Aristoteles, Eğitim, Phronēsis, Erdem, Eudaimonia

THE ROLE OF THE PHRONĒSİS IN ARISTOTLE'S PHILOSOPHY OF EDUCATION

ABSTRACT

This study focuses on Aristotle's view of education based on the concept of phronēsis. Phronēsis appears as a virtue related to good living in Aristotle. Considering education as a reflection of society, Aristotle examines the nature of education in detail in his work named Politics. In this book, he questions the possibilities of an education program befitting free people and reveals phronēsis, a virtue he finds directly related to the good life. According to Aristotle, who also states that the main purpose of education is to provide a good and happy life, phronēsis, a virtue of thought, is formed and developed through education. In this context, Aristotle's thesis that the main purpose of education is to provide a good and happy life in Nicomachean Ethics and Politics will be discussed within the framework of his concept of phronēsis.

Key Words: Aristotle, Education, Phronēsis, Virtue, Eudaimonia.

* Bu makale Gül Esin SERTTEK'in Doç. Dr. Raşit ÇELİK danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı. Ankara / Türkiye
E-Posta: gulesinserttek@gmail.com, ORCID:0000-0001-5458-4687

Makalenin geliş tarihi: 28.02.2023
Makalenin kabul tarihi: 22.04.2023

Submission Date: 28 February 2023
Approval Date: 22 April 2023

Giriş

Aristoteles'e göre insanı diğer canlılardan ayıran başlıca özellik insanın 'bilen' bir varlık olmasıdır. İnsan, çevresindeki varlıkları algılamakla kalmaz; aynı zamanda bu varlıkların 'neden' böyle olduklarını sorgular ve bunlara ilişkin kavramlar oluşturur. Doğası gereği dünyayı kendisi için anlaşılır kılarak, kendisinin gerçekte nasıl bir varlık olduğuna ilişkin derinlemesine bir kavrayışa ulaşır. Bu sebeple Aristoteles'in felsefesinde "düşünmek ve bilmek insanın en yüksek etkinliği"¹ sayılır.

Aristoteles'te insan, düşünme yetisine ve daha karmaşık arzulara sahip bir canlı olduğu için diğer canlılardan ayrılır. İnsanın, doğada karşılaştığı şeyler hakkında daha derin bir kavrayışa sahip olabileceğini ifade eden Aristoteles, insanın zihinsel gelişiminde belli aşamaların varlığından söz eder. İlk olarak nesnelere hakkında bilgi edinme yetisine sahip olan insanın, sonrasında gerekli eğitimleri alarak ruh üzerine düşünme kapasitesine ulaşması mümkün hale gelir. Bu bağlamda insanda erdemleri yaratmaya yönelik olan eğitimin temel amacı, her şeyden önce iyi ve mutlu bir yaşam sağlamaktır. Bu noktada Aristoteles'in etik anlayışının temelinde yer alan 'phronēsis' kavramıyla karşılaşırız. Phronēsis, eğitimle oluşup gelişen entelektüel bir yetidir.² Bu çalışmada phronēsis'in hangi yönlerden eğitimin konusu olduğu incelenmiştir. Bunun için öncelikle, Aristoteles'in çoğunlukla *Nikomakhos'a Etik* ve *Politika* isimli eserlerinde yer verdiği phronēsis kavramının ne olduğu, sonrasında ise phronēsis'in onun eğitim anlayışındaki önemi üzerinde durulmuştur.

Phronēsis Nedir?

İyi yaşamı, erdemli olmakla bir tutan Aristoteles'e göre insansal iyi, ancak bir eylem yaşamı içinde olanaklıdır; çünkü erdemli insana yakışan şey, ruhun akla uygun etkinliğini yaşam içinde sürdürmektir.³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* isimli kitabında her bilgi ve seçimin bir iyiyi arzuladığını; bu arzunun da mutluluğu yaşam biçimi saydığını ifade etse de bir konuda iyi eğitilmiş olmanın, iyiye ulaşmada yararlı olsa bile hiçbir zaman tek başına yeterli olmadığına dikkat çeker.⁴ Aristoteles'in *eudaimonia* olarak adlandırdığı söz konusu mutlu yaşam için deneyim sahibi olmak da bir o kadar önemlidir. Bunun

¹ Ernst Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çeviren. Vural Okur, İstanbul: İm Yayınları, 2005, 273.

² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çeviren. Saffet Babür, Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005, 1103a 15.

³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1177a.

⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1194a.

için yaşamda karşı karşıya gelinen ve etik değerlendirmeyi gerektiren durumlarda karar verme sürecini yöneten ve insan için iyi olanın elde edilmesine aracılık edecek bir erdeme ihtiyaç duyarız.

Aristoteles, erdemleri düşünce ve karakter erdemleri olmak üzere ikiye ayırır. Bu çerçevede bilgelik, doğru yargılama, akli başındalık gibi erdemler düşünce erdemleridir ve eğitimle oluşup, gelişirler. Doğrudan doğruya akılla ilgili olan düşünce erdemleri, teorik aklın doğru davranışından meydana gelirler. "Teorik akıl, en yüksek doğruları, en yüksek kavram ve yargıları doğrudan doğruya kavramaya, bunları bilmek için bilmeye yönelir."⁵ İnsanın akıllı özü en yüksek olgunluğuna bilgide eriştiği için, bilen (teorik) aklın ürünü olan bu erdemler, en yüksek erdem türünü ifade ederler ve insanın eksiksiz mutluluğa ulaşmasını sağlarlar. Cömertlik, ölçülülük, sakinlik gibi erdemler ise karakter erdemleri olup, alışkanlıkla kazanılırlar. Aristoteles karakter erdemlerini düşünce erdemlerinden ayıran üç özelliğe vurgu yapar: Karakter erdemleri (1) insanda doğuştan bulunmazlar; ancak sonradan edinilebilirler, (2) erdemli olarak kabul edilen bir eylemin sürekli olarak tekrarlanmasıyla, yani alışkanlıkla kazanılırlar ve son olarak (3) etkinlikte bulunularak edinildikleri için pratiğe dönüktürler.⁶

Aristoteles'e göre erdem, insan olarak bizim özümüzü tamamlayan karakter özelliklerimizi ifade eder. Karakter, ruhun akıldan pay almayan yanının, ama buyurucu akıl yanına göre aklın peşinden gidebilen yanının bir niteliğidir.⁷ Örneğin; bir zanaatkârın erdemi, zanaatını iyi yapmasının yanında dikkatli, özenli, üretken vb. özelliklere sahip olmasında kendini gösterir. Burada düşünce erdemleri ile karakter erdemlerinin özellikleri bakımından birbirinden tamamen ayrılmadığını belirtmek gerekir. Aristoteles tarafından aynı zamanda bir düşünce erdemi olarak nitelendirilen phronēsis, eylem alanını içerdiği için, etkinlikte bulunarak öğrenilir. Bu, yalnızca belirli kuralları veya ilkeleri takip etme meselesi değildir; daha ziyade kişinin içinde bulunduğu koşulların ve bağlamın sezgisel olarak anlaşılmasını gerektirir. Bu anlamda phronēsis'in bir dizi genel ilke ya da kurala indirgenemeyeceği gibi karakter erdemlerinden bağımsız bir varlık kazanması da söz konusu değildir; çünkü o, karakter erdemlerinin hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan zemini sağlar. Çötök'un deyişiyle, "eylemler ve tercih ile sürekli yeniden yaratılan alanda, erdemlerin ne zaman, nasıl ve ne şekilde ortaya çıkacağını belirleyen ve o erdemlerin hem içinde hem de dışında olması gereken bir başka erdeme daha ihtiyaç vardır ki,

⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, 81.

⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1103a 16-30.

⁷ Aristoteles, *Eudemos' a Etik*, çeviren. Saffet Babür, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015, 26.

söz konusu erdem, pratik bilgelik [phronēsis]'tir."⁸ Bir başka ifadeyle, erdemler arasında birliği kuran phronēsis sayesinde düşünerek ve tercih yaparak, karakter erdemlerine sahip olmak mümkün hale gelir. Bu bağlamda phronēsis, karakter erdemlerinden ayrılmaz. "Öyleyse açıktır ki, phronēsis olmadan tam anlamıyla iyi mümkün değildir."⁹

Aristoteles için phronēsis, aynı zamanda, yaşamda eksiklik ve aşırılık arasındaki orta noktayı bulmamızı sağlayan bir erdem olması açısından da önemlidir. Phronēsis tutkularımızın uç noktaları arasındaki ortayı bulmamız için bir öz disiplin sağlayarak etik açıdan en doğru kararları almamıza olanak sunar. Örneğin; cesaret, korkaklık (eksiklik) ile pervasızlık (fazlalık) arasındaki orta noktadır. Benzer şekilde cömertlik de cimrilik (eksiklik) ile savurganlık (fazlalık) arasındaki orta noktadır. İnsanın öncelikle aşırılıktan ve eksiklikten kaçınmayı öğrenmesi gerektiğini vurgulayan Aristoteles, tek tek erdemler için genel bir ilke olarak iki uç arasındaki orta noktayı gösterecek olan 'doğru orta'nın öneminden söz eder:

[...] her bilen kişi aşırılık ile eksiklikten kaçır, ortayı arar, onu tercih eder; bu orta ise şeyin ortası değil; bize göre orta olandır. (...) Kastettiğim karakter erdemidir; çünkü o etkilenimlerle ve eylemlerle ilgili; aşırılık, eksiklik ve orta ise bunlarda olur: Örneğin korkma, cesaret etme, arzu etme, öfkelenme, acıma ve genelde haz alma ya da acı duymada daha az ve daha çok olur, her ikisi de iyi değil. Oysa gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı gerektiği için gerektiği gibi bunları yapmak orta olandır ve en iyidir, bu da erdeme özgüdür. Aynı biçimde eylemlerde de aşırılık, eksiklik ve orta söz konusudur. Erdem ise aşırılığı yanlış olan, eksikliği yerilen, ortası övülen ve isabetli olan etkilenimlerle ve eylemlerle ilgili; övülmek ve isabetli olmak da erdeme özgü.¹⁰

Buna göre Aristoteles için akıl bilgisinden doğan bir eylemin, bilginin eksikliğinden doğan bir istekten daha güçlü olduğunu söyleyemeyiz. Ancak insanın -phronēsis aracılığıyla- istencini eğiterek kendine egemen olmayı ve güçlü isteklerine karşı koymayı başaracağı sonucuna ulaşabiliriz. Phronēsis, insanların çeşitli durumlarda etik açıdan doğru kararlar vermesini sağlayan temel bir erdemdir. Bu çerçevede 'doğru orta', aşırılık ile eksiklik arasındaki dengiyi bulmanın önemini vurgularken, phronēsis ise etik yargılarda bulunmak

⁸ Tufan Çötök, "Antikçağ'dan Günümüze Phronesis Kavramı" 1. *Felsefede Bugün ve Yarın Konferansları VIII*, İzmir: DEÜ Felsefe Bölümü, Aralık 17, 2015.

⁹ Forrest E. Baird, "Ancient Philosophy", Philosophic Classics Series Volume I, NJ: Prentice Hall, 2011, 423.

¹⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1106b 5-30.

ve erdemli davranışlar sergilemek için gerekli pratik bilgeliği sağlar. Dolayısıyla Aristoteles, yalnızca bilgi edinmekle ilgili olmayıp aynı zamanda bu bilgiyi belirli bir amaca yönelik, pratik bir şekilde kullanmayı sağlayan phronēsis kavramı ile 'doğru orta'nın yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuş olur.

İnsanların düşünmeye başlayabilmesi ve erdemli bir hayat sürebilmeleri için yaşamlarında bir denge olmasının önemini vurgulayan Aristoteles'e göre, eğer toplumda insanlar köle gibi sürekli çalıştırılırsa -fiziksel ve zihinsel özgürlükleri ellerinden alınırsa- asla iyi yaşama çabası içinde olmazlar. Bu bağlamda toyluk, deneyimsizlik, duyuların ve iradenin zayıflaması, arzuların azalması istenen bir şey değildir. İnsan yaşlandıkça daha bilge olsa bile pratiği azalacağı için phronēsis de doğal olarak zayıflayacaktır. Bu sebeple erdemlerin doğrudan pratikle ilgili olması phronēsis'i, gençlik ve yaşlılıkta değil de bu ikisinin ortası olan olgunluk dönemine daha uygun bir erdem yapar. Bununla birlikte Aristoteles, erdemleri yalnızca bilmenin insanı iyi yapmaya yetmediğini, *Nikomakhos'a Etik*'te doktor ve hasta örneği üzerinden açıklar. Burada salt teorik bilgi yoluyla erdemli (phronēsis sahibi) olmak isteyenleri, doktorun talimatlarını dikkatle dinleyen, ancak söylediklerinden hiçbirini yapmayan hastalara benzeterek, erdemlerin pratikteki uygulamayla (alışkanlıkla) öğrenildiğini ifade eder.¹¹

Yine de phronēsis'in, yalnızca seçim yapmamızın zorunlu olduğu durumlarda ortaya çıktığını söylemek yanlış olur. Bir tercihin ya da eylemin duruma göre nasıl ve ne şekilde gerçekleştirileceğini belirleyen phronēsis'e yaşamın her anında ihtiyaç duyulur. Aristoteles'e göre erdemler, yatkınlıkla ilişkilidir; ancak bu yatkınlıklar olanak olarak değil, tercih olarak anlaşılmalıdır. Olanak, doğuştan var olanı ifade ettiği için eğer erdemlerin olanak olduğu kabul edilirse, insanların uğraşmaksızın iyi ya da kötü olduklarını kabul etmemiz gerekirdi.¹² Oysa 'tercih edebilme' yetimizi ifade eden yatkınlık, iyiliği ya da kötülüğü seçme eylemini belirtir. Aristoteles'in etiğinde önemli nokta; iyi ile kötünün iradeyle değil, araçların seçimi ile ilgili bir mesele olmasıdır ve phronēsis, tam olarak araçlarla ilgilidir, amaçlarla değil.¹³ Ancak gözden kaçırmamak gereken bir nokta var ki, o da Aristoteles'te phronēsis'in yalnızca sonuca yönelik araçlara dair bir kavrama olmayıp, hem sonuca ilişkin araçları hem de sonucun kendisini öngörmeyi ve anlamayı içerdiği'dir. Buna göre iyi olan bazı şeyler amaç iken bazıları amaca götüren araçlardır. Örneğin; sağlık amaç olarak kabul edilecek olursa sağlık için yapılan beslenme ve spor gibi etkinlikler

¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1105b 15.

¹² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1106a 5-10.

¹³ Daniel Westberg, *Right Practical Reason*, Oxford: Clarendon, 2002, 16.

araç olarak adlandırılır.¹⁴ Bu açıdan doğru ereğin seçimi kadar ona ulaşmak için seçilecek doğru aracın seçimi de önemlidir. Akıl aracılığıyla tercih edilen ve enine boyuna düşünmeyi gerektiren bir erdem olan phronēsis, bir konu hakkında karar vermeyi (zorunlu bir seçimi) içerir. Bu da phronēsis'i insanlara yaşam içinde eylemlerine yön vermeleri konusunda rehberlik eden bir erdem yapar. Copleston'un ifadesiyle phronēsis, bir kuralın yardımı ile insanlar için iyi ya da kötü şeylerle ilgili olarak, eyleme doğru gerçek bir yatkınlıktır.¹⁵

Aristoteles'e göre erdemi değerli kılan şey, onun akılla birlikte ortaya çıkmasıdır.¹⁶ Phronēsis'ten, düşünerek, doğru ve yerinde karar vermeyi ifade eden ruha ait özgün bir yeti olarak söz eden Aristoteles, *Ruh Üzerine* adlı eserinde ruha ait olan en önemli özelliği şu sözlerle ifade eder: "Her şeyden önce ruha özgü gibi görünen, her şeyden üstün bir işlem varsa bu, düşünme eylemidir."¹⁷ O halde düşünme eylemini gerçekleştiren phronēsis, ruhun salt düşünmeyi aşan aynı zamanda uygulamayı da kendinde barındırdığı erdemidir. Seçim, yalnızca bir düşünce değildir artık; bir eylemdir. Üzerinde düşünülmüş bir eyleme karar vermektir. Seçimimizin nesnesi kendi gücümüzün yettiği, seçmemiz mümkün olandır.¹⁸ Öyle ki, phronēsis'te deneyim, her zaman bilgiden önce gelir. Bu sayede kişi en zor durumlarda bile ne yapacağını bilir; eylemi sonucunda tahmin etmediği kötü sonuçlarla karşılaşsa bile bundan ders alarak, gelişerek ve güçlenerek çıkar. Bir kişi, bir şeyin bilimsel açıklamasını bilmeseyse bile pratikteki uygulamasını bilerek erdemli davranabilir; ancak aksi durum söz konusu değildir.

Bu bağlamda Aristoteles'in felsefesinde phronēsis, doğru ile yanlış ayırmayı sağladığı kadar sezgi, kavrayış ve anlayışı da içinde barındıran; böylece sonsuz olasılıklar içinde en olası gerçeği görmeyi mümkün kılan bir yeti olarak tanımlanabilir. Phronēsis'i, kişinin neyi, neden yaptığını dolaysız olarak anlamasını sağlayan ve herhangi bir olay ya da durum karşısında kişinin en doğru kararı vermesini sağlayan 'basiret' olarak adlandırmak da mümkündür. Basiret sahibi kişi, bir şeyi tartma ve yargıda bulunma imkânına sahiptir. Bir başka ifadeyle basiretli insan, yalnızca genel (tümel) olanın bilgisini kavramakla kalmayıp; tek tek durumlarda nasıl davranacağını bilecektir. Onun öncelikli amacı insan için iyi olanı aramak, bilmek ve uygulamaktır. Dolayısıyla iyiyi tercih etme ve iyi bir yaşam oluşturabilme noktasında basiretli kişilerin isabetli

¹⁴ Aristoteles, *Magna Moralia*, çeviren. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016,37.

¹⁵ Frederick Copleston, *Aristoteles*, çeviren. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1997, 79.

¹⁶ Aristoteles, *Magna Moralia*, 127.

¹⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çeviren. Zeki Özcan. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014, 403a 5-10.

¹⁸ Forrest E. Baird, *Ancient Philosophy*, 404.

kararlar alabilme olasılığının, talihe göre yaşayan insanlara kıyasla daha fazla olacağını söylemek mümkündür.

Aristoteles'te Eğitimin Anlamı ve Doğası

Aristoteles, eserlerinde her ne kadar devlet ve toplum hakkında daha kapsamlı yazmış olsa da özellikle *Politika* isimli eserinde, eğitimin doğasını detaylı olarak tartışmış ve eğitimin amaçlarına yer vermiştir. Burada insanların üç nedenden ötürü iyi ve erdemli olduklarını belirtir. Bunlar doğa, alışkanlık (eğitim) ve akıldır. Aristoteles, önceliği doğaya verir; çünkü ona göre eğitilecek kişi, bir adam olarak doğmalıdır; kendisinde bir adam vücudu ve zihni olmalıdır. Sonrası ise bir eğitim sorunudur. Tabii kişinin doğuştan sahip olduğu birtakım nitelikler olabilir; ancak eğitim, bunlarda değişikliklere yol açacaktır.¹⁹

Aristoteles için eğitimin asıl amacı toplumda insanların iyi yurttaşlar olmalarını sağlamaktır. İyi bir yurttaş, *polis*'inin *nomos*'unu (yasalarını) çocukluğundan itibaren öğrenmeye başlar. Bu görüş, ideal devleti arayan kişinin, aynı zamanda ideal bir eğitimi aradığının göstergesidir. Dolayısıyla çocukların eğitimi önemlidir; çünkü onlar geleceğin yurttaşları olarak, sosyal yaşamın bir parçasıdır. Ayrıca onun, devletle birey arasında kurduğu parça bütün ilişkisini göz önünde bulundurursak parçanın erdeminin, bütünün erdemine göre şekilleneceği söylenebilir. Bu açıdan yurttaşlar için en iyi yaşam biçimini sağlamak, anayasanın temel görevi olduğu için çocukların eğitimi de devletin anayasasına göre düzenlenmelidir. Aristoteles *Politika*'da, eğitimin amaçlarını ve önemini tartışır. Yasalarla düzenlenen eğitim aracılığıyla çocuklara öğretilen temel konular vardır ve bunlar erdeme hizmet ederler: "(1) okuma ve yazma, (2) beden eğitimi, (3) müzik ve (4) her zaman olmamakla birlikte, resim çizme."²⁰ Aristoteles eğitim konularını bu şekilde sınıflandırarak eğitimin pratikteki dört temel amacını ortaya koyar. Gündelik yaşam için müzik dışında kalan konuların oldukça faydalı olduğunun; ancak müziğin özel bir önemi olduğunun da altını çizer. Buna göre okuma ve yazma ile resim, genellikle yaşamın pratik amaçları (ev idaresi ve para kazanma) için çeşitli şekillerde faydalı olarak kabul edilir. Genellikle sağlık ve güç kazanmada yararlı olan beden eğitimi ise cesareti artırmak için öğretilir. Oysa müzik konusu şüphelidir. Söz konusu faydaların hiçbiri müzikle kazanılmaz. Geriye boş zamanlarda entelektüel bir uğraş olarak müziğin kullanılması kalır. Bu, Aristoteles'in özgür bir insanın boş zamanını

¹⁹ Aristoteles, *Politika*, çeviren. M. Tuncay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020, 270.

²⁰ Aristoteles, *Politika*, 289.

geçirmesi için önerdiği yollardan birisidir.²¹ Çünkü müzik, *scholē*²² (boş zaman) yaşamı sürmeyi ifade eder. Aristoteles'in gözünde müzik, gündelik yaşamda pratik fayda sağlamanın ötesinde boş zaman için bir uğraş olma niteliğine sahiptir ve tam da bu sebeple özgür insanlara yakışan eğitim programının bir parçası olmalıdır. Boş zaman, tüm eylemlerin ilk ilkesidir ve tüm eylemler ona yöneliktir.²³

Aristoteles, boş zaman kavramını doğrudan eğitimin amaçları arasında saymasa da müzik eğitimine önem verir; çünkü doğa bizden yalnızca çalışmamızı değil, aynı zamanda boş zamanlarımızı da iyi değerlendirmemizi ister. Boş zaman, entelektüel kapasitenin gelişimi için önemlidir. Böylece, önce müziğin anlamını ve amaçlarını belirtmekte tereddüt ederken, daha sonra müziği yaşamdaki boş zamanlar için gerekli bir uğraş olarak ele alır. Hiç kuşkusuz müzik eğitimini diğerlerinden farklı ve özel kılan bir yan vardır; bu da onun, kendi iç değerinden dolayı istenmesidir. Aristoteles'in müzik eğitimi üstünde ısrarla durarak anlatmak istediği, eğitimde her zaman pratik fayda gözetmenin erdeme uygun olmadığıdır. Müzik dışında eğitimde önemli olan diğer konulardan da söz ederken bunların salt fayda amaçlı öğrenilmeyeceğini vurgular: "Gençlerin öğrenmesi gereken başka konular da vardır. Diyelim, okuma-yazma, yalnızca faydalı olduğu için değil, çoğu kez daha ileri konuları öğrenmek bakımından araç olacağı için. Bunun gibi, çizim ve resim bilgisi de salt özel alışverişlerde yanlış yapmaktan kaçınalım yahut eşya alıp satarken aldanmayalım diye değildir, daha çok özellikle bize herhangi bir maddi nesnedeki güzelliği gözlemlemeyi öğrettiği için yararlıdır."²⁴

Aristoteles, çocukların fayda veya zorunluluk nedeniyle değil de özgür insanlara uygun olacak şekilde eğitilmesi gerektiğini savunur. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, resimler ve çizimler, yalnızca faydalı oldukları için değil; aynı zamanda nesnelerdeki güzelliğin nasıl gözlemleneceğini öğrettikleri için faydalıdır. Aristoteles, eğitimi faydacı bir bakışla ele almadığı için, eğitimde "ne işe yarıyor?" sorusunun tercih edilmemesi gerektiğini özellikle belirtir. Öğrenmeyi başlı başına bir amaç olarak gören Aristoteles'e göre, "güzel, erdemli

²¹ Frederick Charles Gruber, *Historical and Contemporary Philosophies of Education*, New York: Thomas Y. Crowell Company, 1973, 20.

²² Aristoteles bir yurttaş için eğitimin amacının erdemli bir yaşam sağlamak olduğunu; bunun da ancak kişinin kendine mümkün olduğunca *scholē* (boş zaman) yaratarak gerçekleşebileceğini belirtir. Aristoteles için boş zaman çalışmadığımız zaman yapabileceklerimizi ifade eder; ancak *scholē*, eğlenme ya da dinlenme anlamına gelmez; aksine uğraşmaya değer ve kendi içinde değerli bir şey üzerinde -zihin, sanat ve düşün yaşamına bağlı- çalışmayı ifade eder. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Aristoteles; *Politika*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020, s.288-289.

²³ Aristoteles, *Politika*, 289.

²⁴ Aristoteles, *Politika*, 291.

şeyler yapmak kendisinden ötürü tercih edilen eylemlerin işidir.”²⁵ Ne var ki, gençlerin, yeterince deneyimleri olmadığı için, doğru yargıda bulunmaları ve bir eylemi salt kendisinden ötürü tercih etmeleri çoğu zaman güçtür. Deneyim kazanmak yaşla doğru orantılıdır. Bunun için gerekli olan ise erken yaşlarda doğru bir eğitimin verilmeye başlanması ve hem kişi hem de devlet için eğitimin amaçlarının ve izlenilecek yolun belirlenmesidir. Ancak bunu yaparken insanın gelişim süreci göz önünde bulundurulmalıdır. “Bütün insan topluluklarının hem olabilecek şeyleri hem de uygun şeyleri elde etmeye çalışmaları gerekir. Fakat bunlar ayrı ayrı yaşlar için başka başkadır”²⁶ diyen Aristoteles için beş yaşına gelinceye kadar doğal sürecinde ve oyunla gelişen çocuk için artık amaçlı öğretme söz konusudur. Bundan sonrası için eğitim yedi yaştan ergenliğe ve ergenlikten yirmi bir yaşına kadar olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrımlar, doğanın işleyişi ile ortaya çıkan gelişim süreciyle paraleldir; çünkü “her türlü eğitim ve öğrenim, doğanın bıraktığı boşlukların doldurulmasını amaçlar.”²⁷

Yine de deneyim sahibi olmak için yalnızca yaş koşulu yeterli olmaz. Deneyimlerinden yararlanılacak kişiler, belli bir yaşa gelmiş ve yaşamlarından çıkardıkları sonuçlar üzerinde akıl yürüterek doğru yargıda bulunabilme yeterliliğine ulaşmış olmalıdırlar. Ayrıca bu kişiler, yaşları yeterli olduğu halde ‘toy’ olan kişiler değildirler; çünkü yaşamları boyunca haz peşinde koşan, kendine hâkim olamayan kişiler, yaşları ne kadar büyük olursa olsun gerekli olgunluğa ulaşamayacaklardır.²⁸ Bunun için Aristoteles, öğrenmenin temelinde yalnızca teorik bilgi olmadığını, alışkanlık edinmenin (deneyimin) de bir o kadar önemli olduğunu belirtir. İyi bir insan olma, kişinin kendi elindedir; çünkü erdem bir duygu ya da kapasite değil; ‘seçim yapma’ durumudur. Peki bu durumu sağlayacak olan nedir? Aristoteles’e göre doğru bir akıl yürütmeye iyi olanı seçmemizi sağlayacak olan phronēsis’ten başka bir şey değildir. Phronēsis, aynı zamanda yaşam boyu sürecek olan uygulama demektir.²⁹

Phronēsis ve Eğitim

Aristoteles insanın kendi doğasına uygun olarak iyi olabileceği görüşündedir. Bunu sağlayacak olan ise eğitimidir. Onun eğitim felsefesinde insanın doğasına uygun bir eğitim alması gerektiği düşüncesi ön plana çıkar. Bu

²⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1176b 5-10.

²⁶ Aristoteles, *Politika*, 246.

²⁷ Aristoteles, *Politika*, 231.

²⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1095a 5-10.

²⁹ Anthony Weston, *A Practical Companion to Ethics*, Oxford: Oxford University Press. 2011, 77-79.

açından eğitimin öncelikli amacı mutluluk veren en iyi yaşama (*eudaimonia*'ya) ulaşmaktır. Sözüünü ettiği yaşam biçimine kişiler ancak eğitim yoluyla sahip olabilirler. Aristoteles eğitimin erdemle ilişkisini aşağıdaki sözleriyle açıklar:

[...] erdemce sakat olmayan herkes belirli bir öğretim ve çabayla ona sahip olabilir. Rastlantıyla değil, bu şekilde mutlu olmak daha iyi ise bunun böyle olması akla yakın; tabii ki eğer doğal olarak olanlar olabilecek en iyi şekilde olmuşlarsa; ustalık ürünü olan ve başka herhangi bir nedenin- özellikle en iyisinin- ürünleri olan şeylerle de bu böyle. En büyük ve en güzel şeyi rastlantıyla bırakmak pek yanlış olurdu.³⁰

Akıl ve konuşma yeteneği ile donatılmış olan insan, erdemle mükemmelleştirildiğinde en iyi/mutlu varlıktır. Ahlaki rehberlik olmadan kaderin talihine göre yaşayan kişiler, insana yakışmayan yanlış seçimler yapabilirler. Bu sebeple eğitimin asıl görevi, bir *polis*'i asil amaçlara yönlendirmek için etik değerlerle donatmaktır. Ancak bu sayede *eudaimonia*'yı yaşamlarına katabilirler. Mutlu bir yaşam için akıl yürütme kapasitesinin kullanılması ve geliştirilmesi üzerinde duran Aristoteles için "haz yaşamı, tek başına mutluluk getirmez."³¹ Buna göre insanı diğer canlılardan ayıran akıl yürütme kapasitesi, mutluluğun en önemli bileşenidir.

Aristoteles'e göre phronēsis, onsuz karakter erdemlerinin hiçbirinin uygulanamayacağı merkezi öneme sahip bir düşünce erdemidir. Bu bağlamda istençle doğrudan ilgili olan karakter erdemleri, istencin eğitilmesiyle oluşurlar. İnsan ancak eğitim sayesinde, kararlarında doğru bir görüşe dayanma yeteneği (phronēsis) kazanır. Aristoteles'in ifadesiyle, "meydana getirilen şeylerde ilke, meydana getirende bulunur. O ya zihin ya sanat veya herhangi bir güç, yetenektir. Yapılan (pratik) şeylerde ise ilke, yapıda bulunur. O, akıllı seçim, iradedir. Çünkü yapılanla, seçilen aynı şeylerdir."³²

İnsan eylemleri, doğal bir zorunlulukla değil de insanın eğitim yoluyla kazandığı alışkanlıklar sayesinde yaşamda bir karşılık bulur. Bu sebeple doğru yargıda bulunmayı ve seçimi gerektiren phronēsis'in en önemli unsurlarından birisi yaşantıdır. İnsanda eğitim yoluyla oluşan ve gelişen phronēsis için belirli bir zaman ve deneyim gerekir.³³ Aristoteles, bir şeyi öğrenmek için öncelikle onu uygulamak gerektiğinden söz eder: "Örneğin, ev yapa yapa mimar, gitar çala çala

³⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1099b 15-25.

³¹ Noel M. Brooke ve and Kenneth Bruder, *Philosophy, The Power of Ideas*, Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company, 1993,175.

³² Aristoteles, *Metafizik*, çeviren. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1985, 1025b 15-20.

³³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1103a 15.

gitaracı oluyorklar; bunun gibi adil şeyler yapa yapa adil insan, ölçülü davrana davrana ölçülü, yiğit davrana davrana yiğit insanlar oluruz.”³⁴ Alışkanlık kazanarak öğrenilen bu erdemlerin hiçbiri bizde doğa vergisi olarak bulunmaz. Onları edinebilecek bir yapıya sahibizdir ve alışkanlık sayesinde onları tam olarak geliştirebiliriz.³⁵ Ancak söz konusu alışkanlık, rastgele bir tekrarı ifade etmez. Erdemlere sahip olmak, zihnin doğru şekilde eğitilmesiyle mümkün olur; çünkü phronēsis, kişinin her tikel olayın, kendine özgü durumlarını dikkate almasını sağlayarak, hangi erdemli davranışı gerektirdiğini bilmesini sağlar.

Eğitimde deneyimi merkeze alan Aristoteles, iyi bir yaşam sürmek için gerekli bilgi ve becerilerin geliştirilmesini; böylece eğitimin yalnızca teorik bilgiyle sınırlandırılmasının önüne geçilebileceğini belirtir. Onun eğitim felsefesinde amaç, teorik bilgi ve deneyimin bir kombinasyonundan yola çıkarak, phronēsis sahibi bireyler yetiştirmektir. Phronēsis sayesinde eğitim aracılığıyla bilgilerini pratik yollarla uygulamayı öğrenebilen ve iyi bir hayat yaşamak için gerekli beceri ve erdemleri kazanan bireylerin topluma kazandırılması mümkün olabilecektir. Bununla birlikte phronēsis, insanlara adalete ilişkin zaman ve mekândan bağımsız evrensel ilkeler peşinde koşmak yerine, kendi toplumlarının özelliklerinden ve farklılıklarından kaynaklanan bir yaşam deneyimi ışığında, adaletli bir toplum kurmanın peşinde koşmaları gerektiğini söylemektedir.³⁶ Öyle ki, Aristoteles’e göre bir kimsenin pratik akıl yürütme yetisine [phronēsis’e] sahip olmaksızın adil davranması mümkün değildir. Bir kişi ancak bir polis’in üyesi olarak, ona ilişkin iyi ve adalet anlayışlarını tecrübe edip yaşayarak, o topluma ait adalet kavramına ilişkin bir fikre sahip olabilir. Bu bağlamda Aristoteles’e göre kişilerin phronēsis’e sahip olmaksızın adil olması mümkün görünmemektedir.³⁷

Aristoteles’te insan eylemi, karmaşık zihinsel süreçlerin bir ürünü olması sebebiyle arzudan kaynaklanan hayvan eyleminden ayrılır. Doğası gereği akıl sahibi olan insan, “eğitim yolculuğuna, duyu deneyiminin malzemelerinden kopuk saf düşünce ile değil; mevcut hayatta elindeki her şeyle, yani akıyla içinde yaşadığı, kendisinin de bir parçası olduğu fiziksel çevreyi algılayarak başlar.”³⁸ Aristoteles’in eğitime yönelik düşüncelerinde deneyim, kendimizi ve içinde bulunduğumuz dünyayı anlamamızda bir başlangıç noktası oluşturur. Bu

³⁴ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1103b.

³⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1103a 25.

³⁶ Doğan Özlem, “Adalet ve Görelilik”, içinde *Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2006, 88.

³⁷ Alasdair MacIntyre, *Whose justice, Which Rationality?*, Indiana: University of Notre Dame Press, 1998, 123.

³⁸ George Howie, *Aristotle on Education*, New York: Macmillan, 1968, 15.

bağlamda Aristoteles'in, erdemle iç içe geçen eğitim düşüncesinin temelini, onun özgür insanlar yetiştirmeyi amaçlayan phronēsis kavramında buluruz:

Besbelli ki, gençlerin öğrenmesi gereken birtakım temel konular vardır, fakat bütün faydalı şeyleri öğrenmeleri gerekmez, çünkü biz özgür adama yakışacak ve yakışmayacak şeyler arasında bir ayırım gözetiyoruz. Yurttaşlar, yalnızca, yaparı aşağılaştırmayan faydalı uğraşlara katılmalıdır. Özgür insanların ruhunu ya da zekasını, erdemini istek ve etkenlikleri için kullanışsız kılan her şeyi aşağılaştırmacı etkinlikler ve bayağı işler arasında saymamız gerekir. Onun içindir ki, vücudun durumu üstünde bozucu bir etkisi olan bütün uğraşlara ve para karşılığı yapılan bütün işlere aşağılaştırmacı diyoruz. Çünkü bunlar, zihni doldurur ve adi şeylerin üstüne yükselme olanağı bırakmaz. (...) Özgür bir adamın bir şeyi kendisi ya da arkadaşları için ya da o şeyin iç değerinden ötürü yapması uygundur, fakat aynı eylemi başkalarının hesabına yapan bir kimse, bazen para karşılığı ya da kölece bir şey yapıyor sayılabilir.³⁹

310

Aristoteles'e göre phronēsis, yararı amaçlamaz; bilgilenmenin amacı ve özü kendisi olmalıdır. Bir konunun kendi sınırları içinde o konu olduğu için taşıdığı değerden dolayı öğretilmesi ve öğrenilmesi gerekir. Bu sebeple hem bireylerin hem de toplumun mutluluğunu sağlayacak bir eğitim modeli sunan Aristoteles, her şeye fayda gözüyle bakmamak gerektiğini; onun özünü, özel değerini yakalamak -başkalarını etkilemek veya geçimini kazanmak kaygısından önce o konunun (işin) bir değer olarak peşine düşmek- gerektiğini söyler. Bu çerçevede pratik faydayı temele alan bakış açısı, phronēsis sahibi özgür insanlara yakışmaz.

Özetle Aristoteles, eğitimin, öğrencilerde iyi bir yaşam sürmek ve etik kararlar almak için gerekli olan pratik bilgeliği geliştirmeyi amaçlaması gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple eğitimde amacın, öğrencilerin yalnızca entelektüel kapasitelerini geliştirmek değil, aynı zamanda karakterlerini de geliştirerek onlara kendilerini özgür hissedecekleri mutlu bir yaşam sağlamak olduğunu vurgulamıştır. Ancak phronēsis sahibi bireyler tam da kendilerinden beklenildiği gibi toplumun ortak iyiliğine katkıda bulunabilecektir. Bu da bize phronēsis kavramının Aristoteles'in eğitim felsefesinde kazandığı değeri gösterir.

³⁹ Aristoteles, *Politika*, 288.

Sonuç

Aristoteles'in felsefesinde etik, politika ve eğitim iç içe geçmiştir. Etik, insanların en iyi şekilde nasıl yaşayabileceklerini inceler. Doğası gereği politik bir hayvan olan insan da en yüksek doyumunu toplumda bulur. Varoluş sebebi insanların daha iyi yaşayabilmeleri olan devletin başlıca görevi ise vatandaşlarını en iyi şekilde eğitmektir. Dolayısıyla yasa koyucuların dikkatini her şeyden önce gençliğin eğitime vermesi gerekir. Eğitimin ihmal edilmesi gelecekte hem insanlara hem de devlete zarar verebilir. Bu çerçevede eğitimin en önemli işlevi, insanları eylem yaşamına hazırlamasıdır. Bu da eğitimde deneyimi ön plana çıkaran önemli bir unsurdur. Aristoteles'e göre aklın süzgecinden geçmiş bir deneyim, henüz doğru yargıda bulunma becerisi gelişmemiş olan gençlerin eğitimi için önemli bir araçtır. Aristoteles'in deneyimle ifade ettiği şey, aslında etik ve politik anlamda her tür eylemi içerir. Çünkü kültürel ve politik anlamda eğitimin amacı, insanda doğru alışkanlıkların geliştirilmesini sağlamaktır.

Aristoteles için eğitim, iyi bir hayat yaşamak için gerekli olan erdemleri ve pratik becerileri geliştirmekle ilgilidir ve phronēsis, bu süreçte geliştirilmesi gereken en önemli erdemdir. Aristoteles, phronēsis'in yalnızca belirli kuralları takip etme ya da soyut ilkeleri uygulama meselesi olmadığını; genel ilkeleri içinde bulunulan durumun özgüllüklerini de hesaba katan bir seçim yapma becerisi olduğunu gözler önüne serer. Bu açıdan phronēsis, teorik ilkeleri ya da kuralları ezberleyerek öğrenilebilecek bir şey değildir. Aksine, pratik yaşamda deneyim yoluyla geliştirilmelidir. Bu, eğitimin sadece bilgi edinmeyi değil; aynı zamanda pratik becerilerin geliştirilmesi ve gerçek dünya deneyimlerine katılma fırsatını da içermesi gerektiği anlamına gelir. Bu çalışma, Aristoteles'in phronēsis kavramının yaşamda etik kararlar alabilme becerisini ifade etmesinin ötesinde insanın karakter gelişimi ile yakından bağlantılı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Sonuç olarak Aristoteles phronēsis'in, bireylerin eğitim yoluyla geliştirmesi gereken en önemli erdemlerden biri olduğunu göstermek ister. O, phronēsis'in çok yönlü bir eğitimin kritik bir bileşeni olduğuna inanır. Eserlerinde phronēsis'in sadece bireyler için değil, bir bütün olarak toplum için de önemli olduğunu ortaya koyar. Phronēsis'in bireylerin erdemli ve sorumlu vatandaşlar olmaları için gerekli olduğuna vurgu yapar. Bu doğrultuda düşünme yetisini sürekli canlı tutmayı öğrenen, ondan beklenen tercihleri akıl doğrultusunda yapan, *eudaimonia*'ya ulaşmış bireyler yetiştirmenin koşulu olarak phronēsis'e sahip olmanın önemini gösterir. Tüm bunlar, erdem sahibi, mutlu bir birey ve toplum yaratmadaki rolü açısından Aristoteles'in phronēsis kavramının eğitim alanına sunacağı katkılar üzerine düşünmeyi bizim için önemli hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Anthony Weston, *A Practical Companion to Ethics*, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Aristoteles. *Metafizik*, Cilt: 1, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Aristoteles. *Eudemos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- Aristoteles. *Magna Moralia*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Aristoteles. *Politika*, çev. Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.
- Baird, Forrest E. "Ancient Philosophy", *Philosophic Classics Series Volume I*, NJ: Prentice Hall, 2011.
- Brooke, Noel M. ve Kenneth Bruder. *Philosophy: The Power of Ideas*, Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company, 1993.
- Copleston, Frederick. *Aristoteles*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1997.
- Çötök, Tufan. "Antikçağ'dan Günümüze Phronesis Kavramı" 1. *Felsefede Bugün ve Yarın Konferansları VIII*, İzmir: DEÜ Felsefe Bölümü, Aralık 17, 2015.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Doğan, Özlem. "Adalet ve Görelilik", *Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2006.
- Gruber, Frederick Charles. *Historical and Contemporary Philosophies of Education*, New York: Thomas Y. Crowell Company, INC, 1973.
- Howie, George. *Aristotle on Education*, New York: Macmillan, 1968.
- MacIntyre, Alasdair. *Whose justice, Which Rationality?*, Indiana: University of Notre Dame Press, 1998.
- Von Aster, Ernst. *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur, İstanbul: İm Yayınları, 2005.
- Westberg, Daniel. *Right Practical Reason*, Oxford: Clarendon Press, 2002.
- Weston, Anthony. *A Practical Companion to Ethics*, Oxford: Oxford University Press, 2011.